

ЗБІРНИК СТАТЕЙ

**II МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ**

*«Пізнавальний та перетворювальний
потенціал історичної
психології як науки»*

5 лютого – 5 березня 2015 р.

**ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА
МУЛЬТИКУЛЬТУРНІСТЬ**

УДК 316.6.000.9:130.2(063)

ББК 88.5я431

1905

Рекомендовано до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 8 від 21 квітня 2015 року

Рецензенти:

С. Д. Максименко, професор, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук;
М. М. Слюсаревський, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
І. В. Данилюк, декан факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка, доктор психологічних наук, професор.

Загальна редакція доктора психологічних наук О. В. Яремчук

1905 **Історична психологія та мультикультурність.** Збірка статей II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» 5 лютого – 5 березня 2015 р. / за наук. ред. Яремчук О. В. – Одеса: Одеський національний університет, 2015. – 672 с.

ISBN

Специфіка збірника полягає у висвітленні пізнавального та перетворювального потенціалу історичної психології як самостійної галузі досліджень на стику багатьох гуманітарних наук, окресленні сучасного стану теоретичних та емпіричних розробок в історичній психології, що дозволило відстежити динаміку її предмета та методів в умовах зміни методологічних настанов гуманітарного знання. Важливою особливістю колективної праці є акцентування на мультикультурності як цивілізаційному феномені, що стає все більш актуальним в умовах сучасної України та світу. Залучення широкої аудиторії фахівців у галузі гуманітарних наук до дискурсу історичної психології у збірнику сприяло пошуку шляхів вирішення проблеми консолідації українського суспільства. Збірник може бути використаний у підготовці студентів, магістрів та аспірантів гуманітарних спеціальностей. Матеріали збірника зацікавлять також науковців і практиків, що досліджують соціальні процеси.

УДК 316.6.000.9:130.2(063)

ББК 88.5я431

До 150-тої річниці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Присвячується світлій пам'яті засновника історичної психології в Україні
професора Іллі Григоровича Білявського

ISBN

© Колектив авторів, 2015

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2015

ЗМІСТ

Вітальне слово директора Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, академіка НАПН України, доктора психологічних наук, професора *С. Д. Максименка*..... 9

Вітальне слово директора Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, члена-кореспондента НАПН України *М. М. Слюсаревського*..... 11

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ІСТОРИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Вілла Г. О. Концепт «особистість»: між елітарністю й егалітарністю 13
Яремчук О. В. Концепція консолідації мультикультурного соціуму 23
Карпенко З. С. Психолого-історична реконструкція соціальних міфологем та їх функціонування на сучасному етапі розвитку суспільства 34
Шрагина Л. И. К проблеме генезиса воображения в историческом контексте 40
Савригина Н. В. Новый комплексный подход к анализу продуктов художественного творчества и явлений культуры в исторической ретроспективе..... 48

РОЗДІЛ 2

СУБ'ЄКТ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Каменская Т. Г. Экзистенциальные проблемы субъекта: историко-генетический анализ 56
Подшивалкина В. И., Бирюкова М. В. Полисубъектность сквозь призму трансдисциплинарности и праксиологичности евоциогуманитарного знания 64
Фокина В. И. «Индивидуальный мультикультурализм» и философские концепции самоконституирования субъекта 74
Копилов С. О. Диалог культур как регулятивная идея сучасного буття та мислення 80
Бастун М. В. Диалог культур Сходу та Заходу в освітньому просторі: можливості застосування історико-психологічних підходів 90

РОЗДІЛ 3
ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ТРЕНД ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

Власова О. І. Історія викладання психології у класичних університетах України 101
Пивоварчик І. М. Історія становлення психології на півдні України 114

РОЗДІЛ 4
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПСИХО-ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ, СОЦІАЛЬНІЙ ТА ЕТНІЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Лозова О. М. Контекстуальна семантика концепту «Батьківщина» в діахронічному плані 122
Фролов П. Д. Консолідована громадська думка: теоретичні моделі та емпіричні показники 129
Сабол Д. М. Етнічна свідомість та етнічна самосвідомість як фактори етнотворення 138
Шапаренко Ю. В. Культурно-історичні аспекти розвитку етнічної самосвідомості лемків 144
Павленко В. М., Попов Д. С. Крос-культурне дослідження пам'яті у марокканських та українських студентів 150
Блозва П. І. Психологічний зміст соціального капіталу: джерела становлення 160
Коваль А. Ш. Психологічні аспекти впливу засобів масової інформації на свідомість громадян 168
Кантарьова Н. В. Образ-Я як психологічна категорія 174
Родина Н. В. Теоретическое исследование роли сознательных и бессознательных процессов в копинг-поведении 178
Кузин Е. Д. Сравнительный анализ коммуникативных особенностей мужчин и женщин с различным типом партнерских отношений 189

РОЗДІЛ 5
ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ: АРХЕТИПИ, МІФИ, МЕНТАЛЬНІСТЬ, КАРТИНА СВІТУ ОСОБИСТОСТІ ТА СПІЛЬНОТИ В ЖИТТІ ТА МИСТЕЦТВІ

Яремчук О. В. Міфоцентризм буття і культури 198
Морозовська Т. Д. Відображення світогляду людини різних історичних епох у мистецтві танцю 207

Миздрик А. В. Мистериальные срезы структуры и смысла роко-опера 216
Иванцова К. М. Социально-философский аспект становления рок-культуры 222
Воронцова А. О. Диагностика картины світу у системі моніторингу міжкультурної адаптації студентів-іноземців у країні навчання 228
Гавришкін Н. М. Ментальное пространство литературной критики 237
Фокіна С. А. Мифологический модус в ментальном универсуме стихотворения И. Бродского «Горение» 247
Лавченко О. О. Конструювання професійного образу світу особистості в індивідуальній авторській міфотворчості 254
Куреновская Леслава Архетипическая составляющая диалога литературного и живописного произведений 264

РОЗДІЛ 6
САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Петриковская Е. С. Самоосуществление личности в культурно-историческом пространстве. Тезисы к возможной дискуссии 277
Фокіна В. И. Роль субъекта и его идентичности в диалоге культур 286
Яремчук О. В. Зв'язок між історичною психологією та антропологією: нове бачення самоздійснення особистості в культурі 292
Вольшицакова А. М. Життєве самоздійснення особистості: феномени стагнації 302
Ганюченко Л. О. Дослідження впливу емоційної дезадаптації на розвиток психологічної готовності студента до навчання 310
Кременчуцька М. К. Психічне здоров'я та культура особистості 316
Герасименко Н. О. Теоретичні основи дослідження мотиваційної спрямованості особистості і діяльності 321
Юрченко З. В. Особистісний науковий потенціал: психологічні умови розвитку 330
Дикіна Л. В. Особистість і екзистенційні кризи життя 337

Контекстуальна семантика концепту «Батьківщина» в діяхронічному плані

Актуальність заявленої теми зумовлена сьогочасним станом розвитку національної самосвідомості українців, важливістю сприйняття батьківщини «не лише як географічно-територіальної одиниці, природи, місця народження, а і як складової національної картини світу» [2, с.3].

Національний вимір цих буттєвих зв'язків забезпечує збереження цілісності душевного буття кожного громадянина.

Метою даної розвідки є:

1. контекстний аналіз характеру існування концепту «батьківщина» у словниках і текстах української художньої літератури;
2. констатацію у вербальному психосемантичному експерименті основних особливостей існування концепту «батьківщина» у буденній свідомості сучасної людини.

Контекстний аналіз передбачає вивчення онтології поняття в його різноманітних контекстах, заданих науковим дискурсом. В нашому випадку було обрано два контексти існування концепту «батьківщина» – філологічний та експериментально-психологічний. Досліджувався філологічний дискурс як контекст вживання концепту у словниках української мови [1;7;8]; за матеріалами проведених досліджень – у текстах класичної української літератури [2; 4; 10] та сучасної української публіцистики [3]. Експериментально-психологічний контекст вживання вибудовувався в ході проведеного нами психосемантичного дослідження змісту концепту «батьківщина» із застосуванням методу семантичного диференціала. Діахронічний порівняльний аналіз засновувався на авторській семантичній таксономії як методі генералізації значень [5].

За даними контекстного аналізу, у «Словарі української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка зміст аналізованого концепту закріплений за лексемами «Отечество, отчизна, родина», які наводиться як синоніми до «батьківщини» [7].

Поряд з тим, розглядається лексема «батьківщина» як: 1) Наслѣдство отъ отца. 2) Родовое имущество. Переносно: наслѣдіе отъ предковъ.

Сучасний «Словник української мови: в 11 томах» наводить таку дефініцію поняття: 1. Батьківщина (вітчизна, отчизна (отчина) заст., родина заст. (ужив. звичайно в урочистих та поетичних контекстах) – країна, що історично належить даному народові; вужче – рідний край, місце народження тієї чи іншої людини. Поняття батьківщина позначає країну предків (батьків) людини. Батьківщина – «країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна. 2. Місце народження кого-небудь, зародження, походження або виникнення чого-небудь [8, с.112-113].

Наводиться також і словоформа батьківщина – спадщина від батьків (і конкретно – від батька, матері, діда, баби і т. ін.), а також спадковий маєток.

Етимологія поняття. Поняття «батьківщина» (від «батьки») широко поширене в індоєвропейських мовах: українське слово семантично відповідає словам в багатьох інших слов'янських мовах (пол. ojczyzna, рос. отечество, лат. patria (звідки патріотизм) та споріднених романським словами, а також англ. fatherland й нім. Vaterland). У ряді мов існують також дещо інші синоніми, похідні від слова «мати» (англ. motherland) і зі значенням «рідні, свої місця» англ. homeland, нім. Heimat, швед. fosterland(et) тощо).

Багато слів, пов'язаних з поняттям «батьківщина», що несуть в собі семантику народження і споріднення, походить від кореня «рід», співзвучного з іменем бога Рода: РІД, наРОД, РОДня, РОДичи, РОДина, (рос. «РОДина»)[10].

Узус поняття. Дослідники акцентують на емоційному підтексті концепту, маючи на увазі особливе, сакральне почуття до батьківщини, яке поєднує любов і почуття обов'язку – патріотизм. Слово має помітний відтінок урочистості: вітчизна, батьківщина, велич, подвиг, провісник, поборник, визвольний, величний, вікопомний, доленосний, нездоланий. Так, «батьківщина» і «вітчизна» тотожні за значенням, водночас ці синоніми різняться між собою: відтінками значень, емоційним забарвленням, експресивністю, стилістичною віднесеністю, різною активністю в мові, здатністю сполучатися з іншими

словами. Наприклад, перше слово, на відміну від другого, має ще й побічне значення «місце походження» [9].

У дисертаційному дослідженні С.А. Брижицької викладено аналіз формовиявів національної самосвідомості Тараса Шевченка, що виявили себе через визначення ним поняття «батьківщина». Зокрема, проаналізовано вживання ідентитетів (визначення «себе») й ідентифікатів (визначення «когось») «земляк», «батько», «брат», вживання прикметника «український» у його творчій спадщині [2, с.10-11].

У поета, дослідника і публіциста Євгена Маланюка лексико-семантичне поле концепту «Батьківщина» є найбагатшим серед інших лексем. Провідною темою творчості письменника є його втрачена Батьківщина – Україна, її минуле, сучасне і майбутнє. У фактичному матеріалі, зібраному Гуренко А. і Савченко Л. це майже 130 лексем, Аналізоване поле складається з двох мікрополів. Перше об'єднує елементи, що вказують на духовний зв'язок автора з рідним краєм (Україна, мати, держава, земля, бабця, пісняр, Сковорода, Коцюбинський, Залізник, Орлик та ін.); друге репрезентує конкретно-просторові Складові (степ, поле, сад, лан, Дніпро, Дон та ін.) [4].

Розглядаючи концептосферу як макросистемність побудови націотворчого дискурсу, аналізуючи в ній окремі концепти, Л. Василик зауважує на тих із них, що несуть в собі основні національно-духовні смислові акценти: дім, держава, нація, батьківщина [3, с. 16-21]. «Ключові наскрізні поняття-концепти засвідчують не статику у розгляді проблеми, а її розвиток. Вони стають системотвірним чинником у формуванні ідеї національного ствердження, оприявлення буття нації як екзистентної, повноцінної, закладають підвалини побудови українського тексту буття». Серед основних універсалій виділено наявність національно-екзистенціального трикутника – Бог, Батьківщина (Україна), свобода. Саме вони створюють ієрархічний ряд цінностей в українській публіцистиці кін. ХХ - поч. ХХІ ст.

Метод лексико-семантичних полів застосовується для дослідження мовних картин світу авторів. Гуренко А. і Савченко Л. виділяють такі етапи побудови

семантичного поля: 1) визначення імені поля (лексема, що об'єднана поняттям із усіма складовими поля); 2) створення ядра поля зі слів, пов'язаних з іменем поля синонімічними зв'язками (нульова опозиція); 3) решта лексем прилягає до ядра компонентами значень (еквіполентна опозиція); 4) при родо-видовому співвідношенні імені поля та його складових останні пов'язуються привативною опозицією [6, с. 146].

Поширеним способом фіксації зв'язку мови зі свідомістю, проявів свідомості в мовному процесі є асоціативний експеримент. Вільний плин асоціацій як різновид останнього надає можливість вимірювання асоціативного процесу шляхом підрахунку кількості слів, які групуються навколо якоїсь спільної ідеї або одного об'єкта.

На підставі емпіричного асоціативного дослідження [5] нами було розроблено таксономію контекстуальних сем в українській мові, яка зводиться до такого переліку: атрибутивне, біологічне, гедоністичне, генетичне, захисно-терапевтичне, інструментальне, захисне, міфічне, негативне, рекреативне, рефлексивне, речове, статусне, субстантивно-метафоричне, терапевтичне, травмуюче. Згідно з даними, отриманими в ході асоціативного дослідження, концепт «батьківщина» входить:

1. до контекстуальної семи «генетичне» концепту «Земля» – Україна (4), рідна (8), Батьківщина (5), Вітчизна (2), багатостраждальна, народ, патріот, село.

2. до контекстуальної семи «субстантивно-метафоричне» концепту «любов»: серце (3), друзі (2), квіти (2), Господь, будинок, душа, життя, багаття, краса, хлопчик, надія, небо, вогонь, Батьківщина, сонце, країна, стріла.

3. до контекстуальної семи «міфологічне» концепту «мати»: берегиня, Батьківщина-мати, свята людина, святість у відносинах, це святе.

Узагальнюючи цей мікроаналіз, констатуємо, що контекстуальні семи, представлені в семантиці концепту «батьківщина», такі:

- субстантивно-метафоричні: Україна, дім, держава, нація, історія, Сковорода, Коцюбинський, Залізник, Орлик;
- речові: Земля, степ, поле, сад, лан, Дніпро, Дон, природа;

- атрибутивні: свобода, минуле, сучасне, майбутнє;
- генетичні: мати, батько, бабуся, рід, брат, батьки;
- статусні: земляк, пісняр;
- релігійно-міфологічні: Бог.

Не представлені в семантиці поняття семи: рефлексивне, інструментальне, рекреативне, терапевтичне, негативне, біологічне, захисно-терапевтичне, травмуюче, комфортне і захисне.

В подальшому було проведено дослідження семантичного простору концепту «батьківщина» із застосуванням методу семантичного диференціала. Дослідження проводилось у 2012-2014 роках із залученням достатнього контингенту (n=84); вибірка рандомізувалася за статтю, віком (24-29 років) та рівнем освіти досліджуваних. У структуру оцінювання концепту було покладено такі конструкти: твердий – м'який, ніжний – грубий, мужній – жіночий, дружний – ворожий, рідний – чужий, відкритий – закритий, енергійний – млявий, активний – пасивний, щирий – брехливий, творчий – руйнівний, могутній – слабкий, гарний – некрасивий, молодий – старий, реальний – фантастичний, простий – складний, зрозумілий – незрозумілий, впорядкований – хаотичний, мінливий – незмінний, природний – штучний, щирий – брехливий, вільний – залежний, світлий – темний, плавний – рвучкий. Ступінь виразності зазначених якостей репрезентувалася в діапазоні таких показників: «+3» – сильно виражена якість до «-3» – сильно виражена протилежна якість; «0» означав відсутність зв'язку між поняттям і якістю. З огляду на розмір вибірки, нижньою межею статистичної значущості показників було обрано 0,400.

З метою визначення кількості вилучених факторів було використано метод головних компонентів Varimax-обертання із застосуванням критерію нормалізації Кайзера. При обрахуванні показників групи вчителів обертання зійшлися у 6 ітерацій. Структуру вилучених факторів в обох підвибірках представлено в табл.1.

Таблиця 1.

Обернені суми квадратів навантажень компонентів з відсотками поясненої дисперсії та кумулятивами

Компоненти	Суми квадратів навантажень факторів		
	Загальні показники	Пояснена дисперсія %	Накопичення (%)
1	4,62	25,68	25,68
2	2,60	14,49	40,17
3	2,07	11,54	51,71
4	1,81	10,08	61,80
5	1,29	7,18	68,99

Отже, в семантичному полі концепту «батьківщина» у було вилучено п'ять значущих факторів, що свідчить про достатньо складність семантичної диференціації поняття. У факторній структурі ними пояснено більшу частину дисперсії (68,99%), мінімальна вага кожного мала переважати 7%. Зафіксовано перевагу відносної ваги провідного, першого, фактора, що зумовило виразність спадання графіка «кам'янистого осипу».

Розглянемо зміст отриманих факторів.

Перший, однополюсний, фактор з долею поясненої дисперсії 25,68%, наповнено такими індикаторами: творящий (0,811), щирий (0,688), зрозумілий (0,676), могутній (0,653), дружний (0,630), твердий (0,627), впорядкований (0,611), енергійний (0,578), відкритий (0,576), ніжний (0,556), гарний (0,501).

Другий, двополюсний, фактор пояснює дисперсії 14,49 %. В його семантиці протиставлено дві групи індикаторів: вільний (-0,667), реальний (-0,581), ніжний (-0,432), рідний (-0,402) на протиположності до мінливий (0,496), енергійний (0,484), мужній (0,453), гарний (0,434).

Третій фактор (11,54% дисперсії): молодий (0,686), активний (0,616), творящий (0,411). На протилежному полюсі фактора індикатор твердий (-0,409).

У семантиці четвертого фактора (10,08 %) також протиставлено: мужній (0,458) та ніжний (0,444) до впорядкований (-0,520) і могутній (-0,404).

П'ятий фактор (7,18%): реальний (0,561) та рідний (0,497) проти щирий (-0,440).

Висновки.

За даними аналізу словників і текстів української художньої літератури, в семантиці концепту «батьківщина» представлені такі групи контекстуальних сем: субстантивно-метафоричні, речові, атрибутивні, генетичні, статусні та релігійно-міфологічні. Такі семи, як: рефлексивне, інструментальне, рекреативне, терапевтичне, негативне, біологічне, захисно-терапевтичне, травмуюче, комфортне і захисне – в семантиці поняття «батьківщина» не представлені.

Психосемантичне дослідження констатувало, що буденна свідомість диференціює семантику концепту, протиставляючи в ній одні семи (творющий, щирий, зрозумілий, могутній, дружний, твердий, енергійний, відкритий, гарний) іншим (вільний, реальний, ніжний, впорядкований).

Література:

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Бутенко Н. П. – К. : Вища школа. – 1989. – 244 с.

2. Брижицька С. А. Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ ст. - середина 20-х рр. ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. іст. наук : 09.00.12 / С. А. Брижицька; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 18 с.

3. Василик Л. Концептосфера національної ідентичності у публіцистиці сучасних літературно-художніх видань / Василик Л. // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – ч. 2. – С. 16-21.

4. Гуренко А., Савченко Л. Семантичне поле «Батьківщина» у поетичній картині світу Євгена Маланюка. – Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/savchenko_lg/savchenko_sem_pole.pdf

5. Лозова О.М. Психосемантична структура етнічної свідомості. –Дис. докт. психол.наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Київ, 2008.- 402 с.

6. Савченко Л.Г. До питання про семантичне поле поетичної лексики / Савченко Л.Г. // Українська мова: Історія і стилі. – Харків, 1992. – С.141-149.

7. Словарь української мови за редакцією Б.Д. Грінченка.- Режим доступу:

<http://wiki.kubg.edu.ua/%D0%9E%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0>

8. Словник української мови: в 11 томах. – Том 1, 1970. – С. 112. .- Режим доступу: <http://sum.in.ua/p/1/112/2>

9. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

10. Ящук А. К. Вербалізація концепту «Батьківщина» в поезії М. Т. Рильського 1910-1929 та 1941-1950 рр. / А. К. Ящук // Мовні і концептуальні картини світу.-2013.-Вип. 43(4).- С.335-340.- Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43\(4\)_52.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43(4)_52.pdf)